

PROBLEMI ČASA IN PROSTORA V ROMANU MOJSTER IN MARGARETA M. A. BULGAKOVA (1)

Mihail A. Bulgakov (1891–1940) velja za enega najzanimivejših piscev polpretekle ruske književnosti. Največ pozornosti med bralci, literarnimi teoretiki in zgodovinarji zbujajo njegov roman *Mojster in Margareta*. Obdelan je z najrazličnejših vidikov, med katerimi pa funkcija časa in prostora ni temeljiteje raziskana, saj so študije najpogosteje ostale pri analizi časovnih in prostorskih odnosov,¹ niso pa odgovorile na vprašanje, kakšna je njuna zveza kot oblikovno-vsebinska kategorija, ki se v njej izražata avtorjeva ideja, njegov pogled na svet.

M. M. Bahtin v razpravi *Oblika časa in kronotopa v romanu*² ugotavlja, da se v literarni umetnini »prostorska in časovna znamenja družijo v pomenljivo in konkretno celoto. Čas se zgošča, strjuje, postane umetniško otipljiv; prostor pa se intenzificira in vključi v gibanje časa, sižeja, zgodovine. Časovna znamenja se odstirajo v prostoru, prostor pa dobiva pomen in razsežnosti v času.«³

Šele v medsebojni povezavi časa in prostora se razkriva njuna pomenska funkcija v literarni umetnini.

Naloga pričujoče razprave je:

a) ugotoviti, kakšna je medsebojna zveza časovnih in prostorskih odnosov v romanu *Mojster in Margareta*;

b) ugotoviti, kakšna je njihova funkcija v romanu.

Tema literarnega dela se razvija vedno v določenem kontinuumu.⁴ Sestavljajo ga elementi stvarnega, historičnega časa in prostora, ki pa so v literarnem delu z umetniškimi postopki povezani v *literarni, artistski kronotop* – v resnično medsebojno zvezo časovnih in prostorskih odnosov, umetniško usvojenih v literaturi:

Resnično medsebojno zvezo časovnih in prostorskih odnosov, umetniško usvojenih v literaturi, bomo imenovali *kronotop* (kar v dobesednem prevodu pomeni »prostorčas«)/. . . / za nas je pomembno, da sta v njem neločljivo povezana prostor in čas (čas kot četrta razsežnost prostora).⁵

Kronotop literarnega dela je določen in omejen z avtorjevim vidikom, z njegovo predstavo o času in prostoru, z njegovim odnosom do sveta. Drugače povedano: v kronotopu literarnega dela, v načinu, kako sta v literarnem delu povezana čas in prostor, se razkriva avtorjeva podoba realnega sveta, tistega, ki mu avtor pripada.

Roman *Mojster in Margareta* sestavlja 33 poglavij (32 poglavij in epilog). V devetindvajsetih poglavjih pripovedovalec pripoveduje o dogajanju v Moskvi, štiri poglavja sestavljajo t. i. roman o Ponciju Pilatu.

¹ Prim. Bruce A. Beatie and Phyllis W. Powell, *Story and symbol: notes toward a structural analysis of Bulgakov's The Master and Margarita*, *Russian Literature Triquarterly* 1978(15/1976), 219–251; Elisabeth Stenbock-Fermor, *Bulgakov's The Master and Margarita and Goethe's Faust*, *Slavic and East European Journal* št. 16(1972).

² M. M. Bahtin, *Voprosy literatury i estetiki*, Moskva 1975.

³ M. M. Bahtin, *Teorija romana*, Ljubljana 1982, 219.

⁴ J. Lotman, *Zagadnenia pruzestrznej artysticzej w prozie Gogola*, *Semiotyka kultury*, Warszawa 1977, 213.

⁵ M. M. Bahtin, *Teorija romana*, Ljubljana 1982, 219.

V romanu *Mojster in Margareta* obstajata potemtakem hkrati (vzporedno) dve pripovedi: dogajanje v Moskvi, o katerem pripoveduje pripovedovalec v devetindvajsetih poglavjih, bom poimenoval *moskovska pripoved*, štiri poglavja, ki tvorijo roman o Ponciju Pilatu, pa bom, tudi zgolj pogojno, imenoval *jeršalajska pripoved*. V razmerju, ki obstaja med moskovsko in jeršalajmsko pripovedjo, se razkrivajo kompozicijske posebnosti romana *Mojster in Margareta*. Roman ne govori le o dveh paralelnih pripovedih, marveč lahko zamenjuje tudi »avtorja« in junaka romana⁶ – avtor romana o Ponciju Pilatu (mojster) je hkrati tudi literarna oseba v moskovski pripovedi.

Omenjena dejstva opozarjajo, da je potrebno v romanu *Mojster in Margareta* razlikovati tri časovno-prostorske povezave: kronotop romana *Mojster in Margareta*, kronotop moskovske in kronotop jeršalajske pripovedi. Slednja, povezana z določenimi umetniškimi postopki, šele tvorita kronotop romana.

Zgoraj zapisane ugotovitve o obstoju dveh ločenih pripovedi v romanu *Mojster in Margareta* omogočajo postaviti tezo, da je mojstrov roman o Ponciju Pilatu »samostojno« literarno delo. Za omenjeno tezo obstaja v besedilu opravičilo. Tretje in četrto poglavje jeršalajske pripovedi (25. in 26. poglavje) obstaja kot del mojstrovega, v rokopisu ohranjenega romana o Ponciju Pilatu.⁷

Čeprav je jeršalajska pripoved (roman o Ponciju Pilatu) »avtonomno« literarno delo, pa je hkrati tudi konstitutivni element moskovske pripovedi. Prvo poglavje jeršalajske pripovedi (2. poglavje romana) pripoveduje Woland – literarna oseba iz moskovske pripovedi, drugo poglavje (16. poglavje romana) se »sanja« literarni osebi – pesniku Ivanu Bezdornemu.

Pri raziskovanju časovno-prostorskih razmerij v romanu je potrebno upoštevati in raziskati dvojno vlogo, ki jo ima jeršalajska pripoved v romanu – kot sestavni del moskovske pripovedi in kot pripoved, ki dobiva funkcijo samostojnega literarnega dela (roman v romanu).

I. Analiza časovnih odnosov

a) Dogajanje v moskovski pripovedi je časovno natančno določeno. Pripoved zajema časovni izsek približno devetih let – od leta x, ko je pesniku Ivanu Bezdornemu 21 let, do leta x 9 ali x 10, ko je profesorju Ivanu Ponirevu, nekdanjemu pesniku Bezdornemu, približno 30 let.⁸

Dogajanju v devetih (desetih) letih pripovedovalec ne posveča vseskozi enake pozornosti, predvsem se osredotoča na dogodke v štirih dneh meseca maja – od sredinega popoldneva v času polne lune do jutranjega svita v noči s sobote na nedeljo – leta x 2 (ko je pesniku Bezdornemu 23 let).⁹

V pripoved o štirih dneh meseca maja je vključena mojstrova retrospektivna pripoved o ljubezenski zgodbi z Margareto oziroma o nastajanju in usodi romana o Ponciju Pilatu. Gre za drugostopenjsko pripoved,¹⁰ ki tvori novo, specifično (drugostopenjsko) časovno-prostorsko povezavo, v razpravi poimenovano kronotop mojstrove pripovedi.

⁶ D. Poniž, *Pesniki in hudiči*, Prostor in čas 7/8(1972), 420.

⁷ Zadnji dve poglavji ohranjenega mojstrovega rokopisa o romanu o Ponciju Pilatu prebira Margareta ob vrnitvi s satanovega polnočnega plesa; glej M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, Ljubljana 1977, 324.

⁸ M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, Ljubljana 1977, 426.

⁹ *ibidem*, 73.

¹⁰ Pripovedovalec lahko diferencira pripoved v večstopenjsko tako, da uvaja v prvotno še eno ali celo več novih; na ta način se prvotna pripoved spremeni v okvirno ali prvostopenjsko, vložena v drugostopenjsko. »Hkrati s takšno diferenciacijo postajata stopenjska tudi pripovedovalec in pripovedovani naslovljenec.« (M. Dolgan, *Kompozicija Pregljevega pripovedništva*, Koper 1983, 10.)

Pripovedovalec namenja največ pozornosti dogajanju, ki je povezano s štirimi literarnimi osebami: 1) s pesnikom Ivanom Bezdornim; 2) s profesorjem črne magije Wolandom; 3) s piscem romana o Ponciju Pilatu – mojstrom; 4) z mojstrovno izvoljenko Margareto. V moskovski pripovedi tako ločujemo med štirimi osrednjimi, časovno vzporednimi dogajalnimi nizi: med zgodbo¹¹ o obisku satana (Wolanda) in njegovega spremstva v Moskvi, med ljubezensko zgodbo mojstra in Margarete – Margaretinim iskanjem mojstra, med zgodbo o nastajanju romana o Ponciju Pilatu in med povezovalnim členom omenjenih dogajalnih nizov – zgodbo o pesniku Ivanu Bezdornem.

S tem ko lik Ivana Bezdornega povezuje vse ravnine moskovske pripovedi v celoto, postaja v romanu ena osrednjih literarnih oseb.

a-1) Tudi vložena pripoved o ljubezenskem razmerju mojstra in Margarete je časovno natančno opredeljena: mojster in Margareta se naključno srečata nekega spomladanskega dne meseca maja leta x 1, njuna goreča ljubezen traja do oktobra, ko mojster nenadoma izgine in se vrne v svoje stanovanje šele v mesecu januarju leta x 2. O tem, kaj se je dogajalo med oktobrom leta x 1 in januarjem leta x 2, mojster šepeta sogovorniku Ivanu Bezdornemu, bralcu pa dogajanje ostane nepojasnjeno.¹²

Ta časovna vrzel ima strukturni pomen. Ob primerjavi časovnih razmerij, kot obstajajo v Goethejevem Faustu, je razvidna časovna analogija: mojster in Margareta sta prav tako kot Faust in Marjetka ločena približno osem mesecev. Zgodba med Marjetko in Faustom se razvije meseca aprila, kajti tragedija Faust se prične na predvečer velikonočne nedelje,¹³ in traja do Walpurgine noči,¹⁴ ko se Faust in Mefisto udeležita čarovniškega rajanja na Kleku. Marjetka zanosi s Faustom aprila, saj Faust ob vrnitvi s Kleka Marjetko najde v ječi,¹⁵ kjer čaka na obsodbo, ker je svojega (žel) rojenega otroka ubila. Mogoče je predvidevati, da je med zadnjim srečanjem Fausta in Marjetke v aprilu in ponovnim snidenjem v ječi moralo miniti 8–9 mesecev. Faust se je moral vrniti z rajanja v Walpurgini noči šele meseca decembra ali januarja. Povedano z drugimi besedami: čas osmih, devetih mesecev se je zgostil v čas nekaj ur, ki jih je Faust preživel med čarovnicami na Kleku.

V Bulgakovovem romanu se čas mojstrove »odsotnosti«¹⁶ kaže – podobno kot v Faustu – kot »zgostitev pripovedovanega časa«.

Zgodba o mojstru in Margareti je paralela zgodbi o Faustu in Marjetki v Goethejevi tragediji Faust. Paralelizem je viden v štirih točkah: 1) tako mojster in Margareta kot Faust in Marjetka se naključno srečata nekega pomladnega dne na ulici meseca aprila oz. maja; 2) ljubezensko srečo prekine nenadna ločitev; 3) v obeh primerih je uporabljena tehnika zgostitve časa; 4) mojster in Margareta (Faust in Marjetka) se ponovno srečata po osmih (devetih) mesecih.¹⁶

Dogajanje, razvidno iz mojstrove pripovedi, se razvija ob motivnem nizu: naključno srečanje – zaljubljenost – nenadna (naključna) ločitev – iskanje – ponovno srečanje (poro-

¹¹ Medtem ko se z izrazom pripoved (pripovedno delo) namerno izognem natančnejši opredelitvi pripovedovanega dogajanja v Moskvi oz. v Jeršalaimu, pa nam zgodba pomeni zaokroženo dogajanje (z 'začetkom' in 'koncem'), pozveto v naravnem zaporedju. V moskovski oziroma jeršalaimski pripovedi torej obstaja več zgodb, ki šele tvorijo pripoved.

¹² M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, Ljubljana 1977, 162.

¹³ J. W. Goethe, *Faust*, Ljubljana, DZS, 29, 35.

¹⁴ Po ljudskem verovanju velja, da v noči s 30. aprila na 1. maj (na dan sv. Walpurge) čarovnice slavijo t.i. Walpurgino noč ali 'čarovniško soboto' na najvišji gori pogorja Hartz – Brocknu.

¹⁵ J. W. Goethe, *Faust*, 219, 255, 260.

¹⁶ Domnevo o povezanosti in o sorodnosti med organizacijo časa v Goethejevem Faustu in v ljubezenski zgodbi med mojstrom in Margareto potrjuje natančnost in skrbnost, s katero je Bulgakov gradil časovna razmerja v zgodbi o mojstru in Margareti. O tem in obširneje o genealogiji romana *Mojster in Margareta* glej v razpravi: M. Čudakova, *Tvorčeskaja istorija romana M. Bulgakova 'Master i Margarita'*, *Voprosy literatury* (Moskva) 1976 št. 1, 218–253.

ka).¹⁷ Prevladujoč v nizu je motiv (ne)srečanja: mojster in Margareta se naključno srečata na ulici, se zaljubita in živita srečno v mojstrovem kletnem stanovanju vse do trenutka, dokler obojestranske sreče ne pretrga »neznana sila« in mojster ne izgine neznano kam. Margareta v želji, da bi našla mojstra, sprejme vlogo kraljice na satanovem polnočnem plesu (motiv iskanja). Njena ljubezen in požrtvovalnost ji vrneta ljubljeno osebo – mojster in Margareta se ponovno srečata.

V vsakem srečanju je časovna določenost (»ob istem času«) neločljiva od prostorske (»na istem mestu«). Dve osebi se (ne) srečata, če se (ne) znajdetata na istem mestu ob istem času. Če se želita dve osebi ponovno srečati, mora vsaj ena izmed njiju prehoditi določeno »pot«. Margareta, ki si želi ponovnega srečanja z mojstrom, je pripravljena sprejeti vlogo kraljice na satanovem polnočnem plesu, se spremeniti v čarovnico, poleteti na čarovniški zbor. S tem ko Margareta »žrtvuje« samo sebe – postane kraljica na satanovem polnočnem plesu – prehodi določeno »pot« v določenem času. Ker se je na tej »poti« izkazala plemenito, človekoljubno, vseskozi zvesto svoji ljubezni, ji je vrnjen njen ljubljeni mojster. Motiv srečanja je v zgodbi o mojstru in Margareti tesno povezan s '*kronotopom poti*'.¹⁸

Podoba naključne hkratnosti in raznočasovnosti, pomembna vloga naključja v njej, številne nelogičnosti so značilnosti grškega romana in z njim povezanega v 17., 18. stoletju baročnega romana.¹⁹ Te značilnosti ima tudi zgodba o mojstru in Margareti. Bahtin ugotavlja, da je človek v tem svetu naključne hkratnosti in raznočasovnosti lahko zgolj pasiven in popolnoma nespremenljiv. S človekom se vse samo dogaja, je zgolj fizični subjekt dogajanja.²⁰ Ta Bahtinova ugotovitev za zgodbo o mojstru in Margareti ne velja v celoti. Medtem ko je mojster v času, ko Moskvo obišče satan, pasivna oseba, pa Margareta ni pasivna niti ni predmet v igri usode (satana). Dana ji je namreč možnost lastne presoje: Margareta se *zavestno* odloči, da bo sprejela Azazellovo vabilo na polnočni ples, s tem pa postaja oseba, ki lahko aktivno poseže med naključna dogajanja.

Čeprav je aktivna oseba, pa je Margareta odvisna od 'višje logike' – logike zunaj človekovega sveta, ki jo uravnava satan. Pred Margareto so postavljene *preskušnje*, ki jih mora opraviti, da se lahko z mojstrom ponovno sreča – na preskušnjo je postavljena Margareta ljubezen.

S to sestavino preskušnje, povezane z že omenjenimi značilnostmi kronotopa, se zgodba o mojstru in Margareti na ravni kompozicije približuje *romanu preskušnje*.²¹

Paralele med časom, ki postane »umetniško otipljiv«,²² zastavljajo vprašanje, ali je možno najti tudi kakršnekoli povezave med literarnimi liki Goethejevega Fausta in zgodbe o mojstru in Margareti. Gre za razmerje mojster – Faust, Margareta – Faust, Margareta – Marjetka in mojster – Marjetka.

Med likom mojstra in Fausta sicer obstajajo vzporednice, ki dajejo slutiti, da se v mojstru pretaka nekaj »faustovske krvi«,²³ vendar pa v besedilu ni najti zadostnih dokazov, da bi mogli v mojstru videti različico Goethejevega Fausta. Elisabeth Stenbock – Fermor ugotavlja, da je mojster v času, ko sreča satana, »zlomljeno bitje«, ki je opustilo sleherno upa-

¹⁷ Po Bahtinovem mnenju so omenjeni motivi (že po svoji naravi kronotopični) med najpogostejšimi zgodbenimi sestavinami romanov različnih časov in tipov, so celo sestavine literarnih del drugih (dramskih, lirskih) zvrsti (M. M. Bahtin, Teorija romana, 230).

¹⁸ M. M. Bahtin, n. d. 231.

¹⁹ Ib. 238, 239.

²⁰ Ib. 237.

²¹ Ib. 238.

²² Gl. str. 1.

²³ Edythe C. Haber, The Mythic Structure of Bulgakov's The Master and Margarita, Russian review, 1975, 391.

nje na varnost in mir kakega zavetišča. Lahko ga imamo za zvesto podobo poraženega intelektualca in umetnika, vendar nimamo nikakršnega dokaza, da je v njem kdajkoli bilo kaj več od nemirnega človeka. Tudi mojstrov roman o Ponciju Pilatu ne izdaja nobene želje, da bi (tako kot Faust) osvojil smisel vesolja.²⁴

Več 'faustovskega' kot mojster nosi v sebi Margareta, ki zato, da bi rešila mojstra, sklene 'pogodbo' s satanom, pripravljena izpolniti vse preskušnje, samo da bi se ji uresničila želja in bi se ponovno srečala z ljubljenim mojstrom.

Margareto in Marjetko družni in povezuje enako čustvo – neomadeževana in čista ljubezen. Zaradi nje obe prestopita mejo družbene konvencije, kar pa pripelje do neprijetnih posledic: Marjetka rodi nezakonskega otroka, ga v strahu pred družbeno represijo ubije in se zaradi svojega dejanja znajde v ječi. 'Rezultat' duhovnega ljubezenskega razmerja med mojstrom in Margareto je roman o Ponciju Pilatu.²⁵ Literarna kritika, v službi vladajoče ideologije, roman obsodi za sovražnikovo propagando.²⁶ Mojster pod družbeno-ideološkim pritiskom, ki ga izzovejo kritiki romana, uniči svoj rokopis.

Med mojstrovim in Marjetkinim dejanjem obstaja določena zveza, ki vzpostavi paralelo med omenjenima literarnima osebama: Marjetko, ki je v prepovedanem (izvenzakonskem) ljubezenskem razmerju rodila otroka in ga nato v strahu sama ubila, doleti kazen. Mojstrov 'otrok' – roman o Ponciju Pilatu, postane, ko ga predstavi javnosti, nevaren vladajoči ideologiji, zato mojster v strahu pred represijo zažge rokopis (ubije otroka!), vendar pa ga to dejanje ne opere 'krivde', doleti ga kazen: mojster izgubi Margareto in svoj dom.

b) Dogajanje v jeršalaimski pripovedi je časovno natančno določeno. Pripoved se dogaja v času križanja Ješue han-Nasrija (Jezusa Kristusa) – od srede zvečer do jutra v soboto v času praznovanja opresnih kruhov (velike noči).

Največ časa in pozornosti pripovedovalec namenja dogajanju, ki je povezano s Poncijem Pilatom, na velikonočni petek 14. nisana (7. aprila) leta 30²⁷ – od petkovega jutra pa do jutranjega svita naslednjega dne. Dogajanje na predvelikonočno sredo in četrtek je v jeršalaimski pripovedi zgolj posredovano v govoru literarnih oseb (Ješue han-Nasrija in Levega Mateja).

Zgodba o Ponciju Pilatu se realizira v motivnem zaporedju: krivda – kazen – pokora – blaženost (odrešitev). Po Bahtinu je podlaga takšnemu motivnemu zaporedju človekova odgovornost. »Časovni niz je resnična in neobrnljiva celota«²⁸ – v njem se človek povsem neodvisno od sveta spreminja in doživlja preobrazbo.

Pilat doživlja 'neodvisno od sveta' svojo preobrazbo. Sicer prepričan o Ješui ni nedolžnosti, izda lastno prepričanje in v strahu, da se ne bi zameril židovski duhovščini, ki bi ga mogla očrniti pri cesarju in s tem ogroziti njegov družbeni položaj, obsodi Ješuo na smrt (motiv krivde). Pilatovi poskusi, da bi omilil svoje dejanje (uboj Ješuiinega izdajalca Jude, pripravljenost, da zaposli Ješuiinega učenca Levega Mateja), ne odtehtajo njegove krivde. Pilat s svojo strahopetnostjo obsodi sam sebe na 'neumrljivost' (motiv kazni). Pilat jo intuitivno zazna v pogovoru z velikim duhovnikom Kajfo, napovejo jo besede, ki jih izreče Ješua v Pilatovih sanjah.²⁹ Čeprav v sanjah – v pogovoru Pilata z Ješuo – Ješua pokaže

²⁴ Elisabeth Stenbock-Fermor, Bulgakov's The Master and Margarita and Goethe's Faust, Slavic and East European Journal št. 16(1973), 311.

²⁵ Prim. mojstrovno pripoved o nastajanju romana in o ljubezni med njim in Margareto (M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 151–164).

²⁶ Ib. 157.

²⁷ Jezus Kristus je umrl na petek, 14. nisana, na dan pred Pasho (veliko nočjo), t. j. 8. aprila leta 30.

²⁸ M. M. Bahtin, Teorija romana, 249.

²⁹ M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 37, 348.

razumevanje za Pilatovo ravnanje (strahopetnost) in ga tako opraviči v njegovi krivdi,³⁰ pa mora Pilat za svoje dejanje opravljati pokoro vse do trenutka, dokler mojster ne zaključi svojega romana in z besedami »Prost sil Prost! On te pričakuje!«³¹ osvobodi Poncija Pilata – realno zgodovinsko osebo in junaka romana o Ponciju Pilatu – Pilat odide po mesečevi poti proti svetlobi.

c) Časovne vzporednice med jeršalaimsko in moskovsko pripovedjo.

V jeršalaimski pripovedi so vidna znamenja, ki roman o Ponciju Pilatu povezujejo s svetopisemsko zgodbo o Kristusovem trpljenju in vstajenju.³² V jeršalaimsko pripoved niso iz Svetega pisma prevzeta le imena oseb (Pilat, Kajfa, Juda, Levi Matej), temveč tudi posamezni prizori iz svetopisemskih evangelijev.³³

Ker se roman o Ponciju Pilatu nedvoumno navezuje na svetopisemsko izročilo, je mogoče ob primerjavi moskovske in jeršalaimske pripovedi upoštevati tudi časovna razmerja, ki obstajajo v svetopisemski zgodbi o Jezusovem trpljenju in vstajenju.

V vseh treh obravnavanih pripovedih obstaja enako časovno zaporedje (od sredinega večera do jutranjega svita v soboto), časovni istodobnosti pa v posameznih pripovedih ustrezajo naslednji dogajalni nizi:

	sreda popoldne	sreda zvečer	četrtek zvečer
jeršalaimska pripoved	Juda povabi Ješuo domov in ga zamoti v pogovor o veri	–	–
moskovska pripoved	Woland zamoti Berliozu in Bezdornega v pogovor o Kristusu	dvanajst literatov čaka Berliozu v Masolitu	mojster pripoveduje o nastajanju romana o Ponciju Pilatu učencu I. Bezdornemu
evangeljska pripoved	židovski duhovniki pripravljajo zaroto proti Jezusu	dvanajst apostolov pripravlja zadnjo večerjo	Jezus govori učencem na Oljski gori
	petek	sobota	nedelja ob jutranjem svitu
jeršalaimska pripoved	Pilat zaslišuje Ješuo; Ješua je obsojen, Levi Matej ga skuša rešiti	Pilat spi	
moskovska pripoved	Margareta sprejme vabilo na satanov polnočni ples, da bi rešila mojstra; ples pri satanu	Woland, mojster, Margareta iz Moskve; v Moskvi raziskujejo vzroke nereda; Margareta	mojster se sreča s Pilatom; Pilat in mojster sta odrešena, Woland se spusti v prepad

³⁰ Ib. 348.

³¹ Ib. 415.

³² Sveto pismo stare in nove zaveze (ekumenska izdaja), Beograd 1981, Mt 26–28; Mr 14–15; Lk 22–23; Jan 18–19.

³³ Pripovedovalec prevzema iz evangelija celo posamezne izjave in jih (sintaktično preoblikovane) ponovi v svoji pripovedi: Pilatovo vprašanje »Kaj je resnica?« obsojenemu Jezusu (Ješui) se glasi enako v Janezovem evangeliju

		konča z branjem mojstrovega roma- na	
evangeljska pri- poved	Pilat zaslišuje Jezu- sa, Jezusa križajo, sa- tan se sestane s ča- rovnicami	židovski duhovniki in farizeji zastražijo Jezusov grob; Jezus gre pred pekel	Jezus vstane od mr- tvih, satan se vrne v pekел

Primerjava časovnih razmerij v obravnavanih pripovedih razkrije med literarnimi ose-
bami različnih pripovedi nekatere povezave in stične točke. Paralele je mogoče iskati
med naslednjimi literarnimi liki:

1) med mojstrom in Ješuo (Jezusom): svobodomiselnne in resnicoljubne ideje pripeljejo
tako mojstra kot Ješuo v spor z vladajočimi silami; reakcija oblasti je v obeh primerih
identična – preprečiti širjenje za oblast nevarnih idej: Ješuo usmrtijo, mojster se znajde
v norišnici; istega dne, ko Jezus govori učencem na Oljski gori, mojster govori o svoji uso-
di in o nastanku romana o Ponciju Pilatu svojemu učencu – pesniku Ivanu Bezdomne-
mu;

(Jan 18, 38) in v romanu o Ponciju Pilatu (M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 25). V Matejevem evangeliju be-
remo: »O prazniku pa je imel poglavar /Poncij Pilat – op. p./ navado, da je ljudstvu izpustil ujetnika, katerega so
hoteli. /.../ Ko so se torej zbrali, jim je Pilat rekel: 'Koga hočete, da vam izpustim: Baraba ali Jezusa, ki se imenuje
Kristus?' /.../ Spregovoril je poglavar in jih vprašal: 'Katerega od teh dveh hočete, da vam izpustim?' Rekli so: 'Ba-
raba.' « Nekaj podobnega je zapisano v jeršalaimski pripovedi: »Kot določata postava in običaja, bo treba enega izmed
teh dveh prestopnikov spustiti na svobodo v čast danes začenjajočega se velikega praznika pashe. Zatorej proku-
rator želi zvedeti, katerega izmed teh dveh hudodelcev je namenjen osvoboditi sinedrij: Var-Ravana ali han-Na-
srija? Kajfa je sklonil glavo v znamenje, da je razumel vprašanje, in odgovoril: 'Sinedrij prosí, da izpustite Var-Ra-
vana.' « (M. A. Bulgakov, Mojster in Margareta, 36). Kljub očitnemu navezovanju jeršalaimske pripovedi na sveto-
pisemske viře pa v njej obstajajo nadrobnosti, ki jeršalaimsko pripoved povezujejo z apokrifno tradicijo. Tako npr.
imeni razbojnikov, križanih skupaj s Kristusom, v svetopisemskih evangelijih ne zasledimo, pojavita pa se v apok-
rifnem Nikodemovem evangeliju.

V legendi Smrt Pilata, ki je obsodil Jezusa je Poncij Pilat pokopan med gorovjem St. Pilatus. Kakor pravi legenda,
pride na vsak sveti petek iz prepada hudič in Pilata posadi na kamniti prestol na gorski planoti, kjer mora ta opraviti
obred umivanja rok. Ob srečanju s Poncijem Pilatom Margareta zagleda na pusti kamniti gorski planoti kamniti na-
slanjač in v njem sedečega moža (Poncija Pilata – op. p.), ki si mane roke in upira pogled v lunino ploščo. Sorodnosti
med omenjeno legendo in prizorom srečanja mojstra in Margarete s Pilatom je očitna. (Gl. M. A. Bulgakov, Mojster
in Margareta, 413.)

B. A. Beatie & P. W. Powell (Story and symbol: notes toward a structural analysis of Bulgakov's *The Master and Mar-
garita*, RLT 1978(15/1976), 219–251) gresta pri primerjanju še dlje. Odhod Jezusa v pekel, da bi odrešil Adama in
patriarhe (motiv najdemo v Nikodemovem evangeliju) povezujeta z imenom vodnega prizorišča v moskovski pri-
povedi – Patriarhijski ribniki; prav v tem imenu vidita aluzijo na Nikodemov evangelij. V besedah, ki jih izreče Ješua
v Pilatovih sanjah: »Poslej bova vedno skupaj /.../ kjer bo eden, se pravi, bo tudi drugil« vidita povezavo z apokrifom
o »vdaji Poncija Pilata«. V tem apokrifu je zapisano, da v trenutku, ko bi moral biti Poncij Pilat obglavljen, Pilat zasliši
glas iz nebes, ki mu odgovarja na njegovo prošnjo o pomilostitvi (odpuščanju); »Vse generacije iz družine narodov
te bodo štele za blagoslovljenega /.../ in ti sam boš nastopil kot moja priča ob mojem drugem prihodu, ko bom sodil
dvanajstim rodovom Izraela in tistim, ki niso priznavali mojega imena!« (gl. B. A. Beatie & P. W. Powell, Story and
symbol..., RLT 1978(15/1976), 235, 236.

Igor Belza, ki se je ukvarjal z genealogijo romana Mojster in Margareta, je opozoril na viře, ki bi lahko Bulgakovu
služili pri nastajanju romana o Ponciju Pilatu. Eno najverjetnejših del, ki je po Belzovem mnenju vplivalo na Bul-
gakova pri pisanju romana o Ponciju Pilatu, je magistrska razprava docenta Kijevske teološke akademije Nikolaja
Makkavejskega – prijatelja in sodelavca Afanasija I. Bulgakova (očeta M. A. Bulgakova). Razprava Makkavejskega
je izšla 1891 v zborniku *Trudy Kievskoj Duxovnoj Akademii*. Domala popolnoma kompletirane so zbornike omenjene
akademije (od leta 1891 do 1898) našli v knjižnici M. A. Bulgakova. Zaradi ujemanja v opisu in podrobnostih med
delom Makkavejskega in romanom o Ponciju Pilatu M. A. Bulgakova je Belza mnenja, da bi utegnil Bulgakov črpati
iz dela Makkavejskega številne realije, ki jih je nato vključil v svoj roman (Makkavejski med drugim omenja tudi
Nikodemov evangelij in ob njem imeni razbojnikov Dizme in Gesta, natančno popisuje Herodovo palačo in omenja,
da sta Jezusova beseda in pogled dejansko Pilata ozdravila hemikranije). Več o tem v razpravi: Igor Belza, *Genea-
logia »Mistrza i Małgorzaty«, Literatura na świecie št. 9(1981), 197–254.*

2) med Ješuo (Jesusom) in Berliozom: namig, na podlagi katerega je mogoče primerjati osebi, je viden iz povedi »/. . ./ in v njej je medlelo dvanajst literatov, ki so prišli na sejo in čakali Mihaela Aleksandroviča.«³⁴ Povsem očitno je, da gre za paralelo s svetopisemskim izročilom z aluzijo na zadnjo večerjo, ki se je je udeležilo dvanajst apostolov;

3) med Margareto in Levim Matejem: oba sta se v hotenju slediti ljubljeni osebi (mojstru oz. Ješui) pripravljena odreči imetju in udobju; da bi mogla uresničiti svoje hotenje, premagujeta vsakršne ovire: da bi Levi Matej odrešil Ješuo trpljenja, je pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje, Margareti ni mar lastna usoda, ko poskuša najti in osvoboditi ljubljenega mojstra; družu ju skupna usoda: Levi Matej prispe h križanemu Ješui prepozno – njegov trud, da bi Ješui, razpetemu na križu, olajšal muke, je zaman, ker Ješua že pred njegovim prihodom izdihne; tudi Margareti ne uspe pravočasno priti do mojstra – mojster medtem izgine. Paralelo med Levim Matejem in Margareto utemelji poved, ki jo Margareta izreče ob prihodu v mojstrovo stanovanje: »Da, vrnila sem se kakor nesrečni Levi Matej, prepoznol!«,³⁵

4) med Levim Matejem in Ivanom Ponirevom: določeno podobnost je mogoče najti tudi med omenjenima likoma: Levi Matej je učenec Ješue han-Nasrija, Ivan Ponirev je mojstrov učenec;

5) med Ivanom Bezdomnim in Poncijem Pilatom: na zvezo med njima opozarja primerjava zgradbe časovnih odnosov v zgodbi o Ponciju Pilatu in v epizodi o učitelju – mojstru in njegovem učencu Ivanu Bezdomnem. Čas v obeh zgodbah je čas 'individualnega razvoja', kjer je prikazan le tisti del biografskega časa, ki zaznamuje v življenju junaka 'usodne' in prelomne trenutke, odvisne od motivnega niza krivda – kazni – pokora – blaženost. Ob omenjenem nizu se razvija tema obeh zgodb: človek (individuuum) v odnosu do oblasti oziroma ideologije. Mojstrova pripoved o usodi romana o Ponciju Pilatu je povod, da prične pesnik Ivan Bezdomni razkrivati resnico o 'massolitstvu' – literaturi, ki se podreja ideološkim zahtevam.³⁶ Bezdomni, splošno priznan pesnik in član Massolita (motiv krivde), doživlja ob srečanju z mojstrom preobrazbo: kot 'duševno zmeden' (a vendar popolnoma zdrav³⁷ – motiv kazni) v pogovoru z mojstrom samokritično oceni svoje pesmi za 'strašne'³⁸ in na mojstrovo prošnjo obljubi, da ne bo nikoli več pisal pesmi (motiv pokore) – pesnik Bezdomni postane profesor zgodovine Ivan Ponirev (motiv odrešitve). Med profesorjem zgodovine Ponirevom (Bezdomnim) in med nekdanjim profesorjem zgodovine (imenovanim mojster) se na ta način vzpostavi vez. Bezdomni, ki naj bi napisal nadaljevanje romana o Ponciju Pilatu,³⁹ postaja novi mojster.

(Nadaljevanje v prihodnji številki)

³⁴ M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, 62.

³⁵ *Ib.* 236.

³⁶ Prim. besede pesnika Bezdomnega o stanovskem kolegu Rjuhinu in o njegovem podrejanju »massolitski ideologiji« (M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, 74).

³⁷ »Rjuhin se je zagledal v Ivana in zazeblu ga je: v Ivanovih očeh gotovo ni bilo sledu o blaznosti. / . . / Saj je povsem normalen! Kakšna neumnost! Zares, zakaj smo ga privlekli semkaj? Normalen, normalen, samo po gobcu jo je dobil. . .« (M. A. Bulgakov, *Mojster in Margareta*, 73.)

³⁸ *Ib.* 146.

³⁹ *Ib.* 406.